

Órizzétek hagyományaitokat!

Beszélgetés Hoppál Mihály néprajzkutatóval

SÁMÁNOK, TÁLTOSOK, HATUJJÁK

MÓROCZ ZSOLT: *Az utóbbi időben, úgy tűnik, Magyarországon túlkínálat alakult ki táltosokból, önjelölt prófétákból, az őstudást hirdető misztikus tudókból, helyesebben „tudósokból”. A felületesség mellett megingathatatlan kiválasztottság-tudat jellemzi sokukat, amibez nem egyszer tudományellenesség járul, mintha a régészettel, irodalomtörténettel, történelemtudománnyal, néprajzzal szemben ők képviselnék a valódi hagyományt, ők birtokolnák a tökéletes igazságot, holott ötleteiket többnyire innen, azaz a tudományból merítik. Hogyan látod ezeknek az ezoterikus mozgalmaknak és a tudománynak a viszonyát?*

HOPPÁL MIHÁLY: A cipőkészítés vagy a szabóság mesterségek. Főzni sem tudunk mindannyian, vagyis bizonyos dolgokat meg kell tanulni, mert vannak mesterségbeli fogásai. Ez mind a tudományra, mind a sámánságra igaz. Az általad említett „tudósságot” – miután a sámánokat szintén *tudóknak* nevezik sok helyen – hosszú évekig kellett tanulni, mert előfordulhatott példának okáért, hogy a jelölt nem kapta meg a hívást a szellemektől, csak ötvenéves korában. A samanizmus véleményem szerintem nem vallás, hanem világszemlélet, viszonyulás a környezethez, a dolgokhoz, azaz mindennapi gyakorlat. Nem szent dogmák vagy tanok gyűjteménye. A mesterséget viszont a jelöltnek el kell sajátítania, aminek a végén ott a beavatási szertartás, mikor a sámánlétrát megmászva – láttam ilyen létrát a valóságban, használat közben – a sámán kapcsolatba kerül a szellemvilággal. A sámán jós, lélekvezető, gyógyító, az áldozati szertartást vezetője, táncol, közvetít ég és föld között, továbbá – és nem utolsósorban – a hagyományok, az identitás őrzője.

A tudósnak ellenben más, bár némileg hasonló, a dolga. A modern tudományban a mesterséget akkor sajátítjuk el, ha elolvastunk rengeteg könyvet, és azután módszerrel helyesen értelmezzük a megismerteket, a nyelvészet, a mitológiakutatás, a történettudomány, a régészet, mostanában pedig a genetika eredményeit. Ezek együttesen létrehozzák azt a tudásláncot, azt az adatbázist, amelynek a megfelelő kiértékelésével érvényes megállapításokat tehetünk az őstörténetre vonatkozóan. Aki ezekből a lépésekből akár egyet-kettőt kihagy, nem juthat helyes következtetésekre.

Az külön probléma, hogy bizonyos történelmi helyzetben némelyek úgy gondolják, ők a táltosok leszármazottai. A táltosok mesterségét tovább akarják vinni, és erre indíttatást éreznek. Ez kulturális jelenség, ez ellen nem tudunk mit tenni, de nem is érdemes. Az emberi szabadsághoz hozzá tartozik, ha valakinek az a rögeszméje, hogy a nagyapjától táltosertőt örökölt – és ez lehet igaz is –, amelyet gyógyításra akar használni, hát használja. Dől az energia a kezéből, a szeméből. Nem vagyunk egyformák, vannak olyan emberek, akik kézrátétellel, érintéssel nagyon jó eredményeket tudnak elérni, mert a másik ember megnyugszik ettől. Nagyon sok esetben egy ölelés vagy egy pozitív gesztus után hasonló történik. Valószínűleg a régi időkben a sámánok éppen ezek-

[*Nemzet és hagyomány*]

nek a gesztusoknak voltak az ismerői, így alkalmanként a közösségen belül helyreállították a lelki egyensúlyt. Nem kell ez ellen tiltakozni.

Olyan politikai korszak után, amikor hosszú ideig abszolút el volt nyomva a nemzeti identitás mint lehetséges viselkedési forma, nem baj, ha akadnak emberek, akik ezt vállalják, élnek ezzel a szabadsággal. Úgy gondolom, ne fojtsuk el csírájában az ilyen mozgalmakat csak azért, mert az egyeseknek nem tetszik. Sokkal fontosabb az, hogy ők az identitás őrzői. Egy egészséges társadalom működéséhez egészséges önazonosság tudatra van szükség, anélkül semmire sem megyünk.

– *Munkáidban nem egyszer kötőjellel, „táltos-sámán” szóösszevonásként használsz a tudókra vonatkozó kifejezést. Van-e különbség a sámán és táltos között? Először a sámán szó etimológiájáról kérdeznél, azután szeretném, ha arra válaszolnál, milyen módon válhatott táltossá valaki?*

– A sámán szó etimológiája a Távól-Keletre vezet bennünket, a mandzsu-tunguz népek körébe. Itt vannak olyan népcsoportok, ahol a sámán kifejezés megvan. Hallottam – mivel jártam ott –, azt mondják a nanájok és a mandzsuk: *sama*, ugyanazzal a lágyított s-sel ejtik a szót, amit a csángók használnak. A *sa* szógyök *tudást* jelent. Tehát a sámán a *tudó*. A mandzsu-tunguz szakosnak indult Diószegi Vilmos hasonlította össze a táltost és a sámánt, a magyar néphitről szóló nagy munkájában. A pásztorok között, akire azt mondták, táltos erejű, azokat *tudós* pásztoroknak hívták, nagy erejű, *tudós* pásztoroknak. Táltossá kétféleképpen lehetett valaki. Egyfelől valamilyen jellel való születés útján, másfelől a legtöbb népnél tanulással, aminek a végén, miként az imént céloztam rá, ott van a beavatási szertartás. A magyar néphitben, akárcsak a legtöbb szibériai népnél a táltosjelölt kiválasztásának – egyfelől – a betegség az alapja. A jelölt vonakodik, nem akar táltos lenni, mire betegségbe esik. A betegség általi kijelölés, az „elhívás” hosszan tartó alvással, majd azzal az érzettel jár, hogy a jelölt testét feldarabolják, azután összerakják álomszerű víziók során. Végül feljut az égbe, megmászva a világfát.

Magyarországon a tudós pásztorokról szokták szintén elmondani, hogy jövőbe látott, távolba látott, betegségbe esett, de volt még további ismertetőjegye: hat ujjal, netán foggal, tehát fölös számú csonttal született. Ezek a motívumok ugyancsak megvannak Ázsiában, nem csupán a Távól-Keleten, hanem a török népek körében is, ahol a sámánt *kam*-nak nevezik. Jó ideig azt hittem, hogy a hat ujjal, a fölös számú csonttal való születés nem több szép legendánál, de tévedtem. Burjátiai utam során hallottam, hogy az ottani sámánoknál szintén ez volt a jel, és mi több, néhány hónapja egy kolléga, egy néprajzos hölgy behozta a kisfiát, akinek szintén volt egy plusz ujj.

– *Ady Endrének hasonlóképpen hat ujjal volt. Saját maga számol be róla, Levelek Madame Prétérite-höz című írásában. Azt mondja: hétszáz éves krónikák szólnak rólunk, miszerint hatujjúak vagyunk, én is hatujjú voltam, az ilyesmit nem tudják a kakukkok szállítani.*

– Igen, Ady Endréről mondják, hat ujjal volt, sőt, ezt maga is megírta. Úgy tűnik tehát, ezek a dolgok genetikailag öröklődnek. Ezért idéztem, hogy amikor Burjátiában forgattam, az egyik ifjú sámántól, aki az állította, ő hetedízigen sámánleszármazott, megkérdeztem: ezt honnan tudja? Erre felmutatta a hüvelykujját, ami „kettős ujj” volt. Ott a burjátoknál *böo*-nek hívják a sámánt.

– *Arról a sámánról van szó, aki a nagy sámánkönyvednek – a Sámánok Euráziában című munkának – az első részében hüvelykujját mutatva szerepel?*

– Igen. Úgy látszik, volt elég ideje az emberiségnek ezt megfigyelni, az efféle genetikai módosulásokat. Az említett jegyek arra mutatnak, hogy különös egyéni képességek

léteznek. Visszatérve a táltos kifejezéshez, az teljesen mást jelent a magyar hiedelemmondákban, mint a mesékben. A hiedelemmondákban a táltos ember, míg a mesékben, melyek a mítoszokhoz állnak közelebb, a táltos ló, amely repül. Mutatkozik azonban megoldás a szárnyas, talán táltos lovak táján. Nem mondom, hogy biztosan azt láttam – az én daur sámánasszonyaimnál északkelet Kínában –, az sem állítom, hogy szoros összefüggésben volna ezzel, de ott nincs sámán vagy sámánasszony, akinek a falán ne volna egy hímezett zászló, amelyen *egy repülő ló* van (állítólag buddhista hatás). Ez a szárnyas ló persze az európai művészetben is előfordul, de megtaláltam távolabb, a koreai királyoknak a temetkezési helyén, nagy, dombszerű sírkamrákban, ahol a hagyomány szerint a császár, illetve a király volt a legfőbb áldozópap, vagy ha úgy tetszik, a fősámán, ezt a koreai kollégák állítják. Ezek a képzetek, ezek a motívumok mégiscsak vándorolnak, és könnyen elképzelhető, hogy mélyen összefüggnek egymással.

– *Hogyan képzeljük el egy pogány, kereszténység előtti magyar táltost? Mi volt a feladata, áldozópap, gyógyító ember, korabeli értelmiségi, mai szóval netán politikai tanácsadó, énekes lehetett-e? A táltos szót származtatják nyelvünk ugor rétegéből, de török, mármint ótörök jövevényszónak is tartják. Mit tudhatunk erről anélkül, hogy újranytárnánk az ugor–török háborút.*

– Az obi-ugoroknál, akik *nyelvi*leg a legközelebbi rokonaink, a sámánfunkcióban levő emberek többféle feladatot látnak el. Külön szavak vannak ezekre a szerepkörökre. Azt a sámánt például, aki álomból jósolt, azt úgy hívták: „alom vertakhu”. Ez a magyar *álmom* szóval van összefüggésben, jóllehet török etimológiája szintén ismeretes a szónak, ami azt jelenti: elragadtatott. Ezek a dolgok véleményem szerint nem mondanak egymásnak ellent, ezért azt mondom, ne csináljunk úgy, mintha csak az egyik álláspont volna kizárólag igaz. Az emberek, ahogy megyünk vissza az időben – a régi Magyarországon meg végképp – többnyelvűek voltak. Különösen a peremterületeken. Ázsiában sem gond, ha ugyanazt a dallamot éneke-li a daur sámán meg az evenki sámánasszony, noha különböző nyelveken teszik rá a szöveget. Köznépi szinten tehát a népek között barátság van és együttműködés. Arról nem is beszélve, hogy beleszeretnek különböző népek lányai-fiai egymásba. Akkor aztán a békének végképp „ki kell törnie”. A háborúskodás mindig a korlátolt politikusok munkálkodásának az eredménye. Ezt látjuk mai napig.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, a magyarság, régóta úgy hisszük, a török – az ótörök, csuvasos-jellegű nyelvet beszélő – népekkel későn, csaknem a honfoglalás előtt találkoztak. Így gondoltuk, noha nem lehetetlen, amit az új orosz kutatások egyre inkább alátámasztanak, hogy Közép-Ázsiában, a népvándorlások útvonalán vonuló lovasnomád népek jellegzetességei, törökös műveltsége – a művészetben az állatstílussal, a temetkezésben a kurgánokkal, a bajuszviselettel, tarsolyokkal, ivócsészék motívumaival – az obi-ugorokra is kihatottak. Tehát ennek a műveltségnek az az alaprétege, amit mi ősi finn-ugor rétegnek veszünk, amennyiben kicsit megkaparjuk – mostani meglátásom szerint –, bizony sztyeppeti, iráni, szaszanida hatásokat mutatnak. Valószínűleg az új eredmények tükrében át kell majd értékelnünk ezeket a kapcsolatokat. Feltehetően újra kell gondolnunk az ősi török jövevényszavainkat, amelyek könnyen lehet, nem is jövevényszavak, hanem az volt az egyik ősi réteg, amit hoztunk magunkkal. Várjuk meg tehát a török–magyar etimológiai szótár megjelenését. A napokban hallottam, hogy már majdnem kész, azután látni fogjuk, mennyi mindent kell átértékelnünk.

A sámán, a táltos szerepével többen foglalkoztak: Diószegi Vilmos, László Gyula és még mások is. Némelyek tagadják, adatok hiányában, a pogány, honfoglalás kori sámá-

[*Nemzet és hagyomány*]

nizmus létezését, de véleményem szerint Diószegi útját kell követnünk, az általa kijelölt irány a helyes. Diószegi adatainak legjobb párhuzamait az altáji törökség, a tuvai és mongol sámánok körében találjuk. A magyar táltos eszközei a dob, illetve a rosta – amelyek néha egymás megfelelői – a távol-keleti népek közé vezetnek bennünk. A dob és a rosta a sámán vagy a táltos szállítóeszköze, egyik a lovának, másik a hajójának felel meg. Egy csallóközi adat párhuzamát – miszerint a Dunán rostájában kelt át a tudós pásztor –, például Kínában, egy mandzsu sámánról szóló történetben találtam meg, aki dobban állva akart átjutni a vízen ellensége elől. Ujguriában – szintén a mandzsuknál – a sámánmesterség elsajátításának utolsó lépése, hogy meg kell mászni az „égig érő” sámánlétrát, hogy a sámán találkozhasson a legfőbb istenséggel, *Isanju-Mamával*. Jilin városában (ugyancsak Mandzsúriában) a néprajzos kollégák jelentős gyűjteményt – sámánmúzeumot – hoztak létre, ott megtalálható *Isen-mama* szobrocskája, aki az első sámán anyja.

– Isen-mamáról, valamint az iszról, a pogány magyarok árnyéklekéről még szeretnék részletesen kérdezni már csak azért is, mert a Halotti beszéd elején Istent, helyesebben az „istenünk” kifejezést „isemucu”-ként találjuk, jöllehet a következő négy alkalommal istenként szerepel a szövegben. Előbb azonban azt szeretném megtudni, látsz-e lehetőséget egy új szintézisre a magyar ősvallást illetően?

– Természetesen, új szintézis előbb-utóbb lesz, de ehhez el kell jönnie egy új László Gyulának vagy hasonló felkészültségű valakinek. Meggyőződésem, hogy Fodor István régész jó úton jár, ráadásul kitűnően ismeri az orosz szakirodalmat. Az orosz tudósokról tudnunk kell, ők kívül vannak azon a hazai kérdéskörön, hogy ki turanista, ki finnugrista, ki a török vagy más tábor híve. Ezért az ő eredményeik ebből a szempontból pártatlannak mondhatók, tehát erre vonatkozó munkáik átültetése a magyar köztudatba elsőrendű feladat. A következő feladat pedig a kínai tudósok adatainak, eredményeinek beemelése a magyar tudományba. A kínaiak, ha lehet, még inkább kívülállók, nem érdeklik őket a hazai nyelvészeti és egyéb csetepaték.

Ami az ősmagyar táltosokat illeti, saját forrásunk sajnos erről nincs. Vannak kutatók, akik a magyar sámánság kategóriáiként megkülönböztetik a táltost, a regöst, a nézőt, a garabonciást, a boszorkányt. A táltosarisztokráciáról, általában a táltosról pedig török és mongol párhuzamok alapján azt mondhatjuk: minden bizonnyal vannak hasonlóságok köztünk és az említett népek között. De! Itt mindjárt felmerül egy érdekes kérdés, mivel az ősmagyarok, azt mondhatnám, „képben voltak” afelől, milyen más vallások vannak a saját hitükön kívül. Ismerték a nesztoriánus kereszténységet, a muzulmánok hitét, a Kazár Birodalomban találkoztak a zsidó vallással. A nomádok körében, a nagy nomád birodalmakban ismeretlen volt a vallási türelmetlenség, mi több – ez szokásban volt Dzsingisz és Kubiláj kán udvarában is –, meghívták például a manicheus papokat vitatkozni.

Szent István apja, Géza nagyfejedelem mondta állítólag, elég gazdag ahhoz, hogy két istennek áldozzon. Ez egyfelől tényleg azt jelenti: materiálisan jól állt, mivel az áldozat nagy közösségi ünnepel, hatalmas vendégsereggel járt, ahol mindenkit meg kellett etetni, itatni, jól kellett lakatni. Hasonlót 2007-ben láttam, mikor részt vettünk egy sámánasszonynak a kétnapos szertartásán, sámánavatásán. Megszámoltam – mint precíz néprajzos –, ott bizony száz ember lakmározott, mégpedig húst, mert kenyér bizony nem volt, csupán zöldség meg valami csípős szósz. Elképzeltük, ha ennyien voltak

egy sámánasszony avatásán, akkor milyen vendégsereg lehetett a magyar nagyfejedelem áldomásán. Szóval hatalmas anyagi megterhelést jelenthetett egy ilyen áldozat, Géza kijelentése tehát egyrészt erre vonatkozhatott. Másrészt viszont a pusztai népek hitvilága meglehetősen különbözött az egyistenhívő vallásoktól. Számukra nem okozott problémát vagy meghasonlást, ha több Úrnak áldoztak.

ISEN - MAMA, EMESE, BOLDOGASSZONYANYÁNK

– *A történelemírás, történelemoktatás drámai fordulatként mutatja be a pogány hitvilágról való áttérést a kereszténységre, jöllehet a pogány panteonból jelentős istenségek kerültek át a keresztény kánonba. Megváltozva természetesen, ám sok ősi tulajdonságukat, mi több, alkalmanként nevéket megőrizve. Szűz Máriát például sehol sem hívják úgy ősi pogány nevén, mint nálunk: Boldogasszonynak. A németek Unsere Liebe Frau-nak, a franciák Notre Dame-nak mondják. A magyarság körében viszont megtartotta nem csupán hajdani elnevezését, de számos mágia is kapcsolódik hozzá. Itt van azután az ősi mitológia nagy rejtélye, Isten, akinek pogány nevét a kereszténység változatlan formában, Istenként fenntartotta. A név etimológiájával azonban nem boldogult ez idáig a tudomány. Mit tudhatunk a pogány magyar panteonról?*

– Hát, igen. Ez jó kérdés, ezért kell megírni a magyar mitológiát az új eredmények alapján. Nekem volt két nagyszerű tanítómesterem Ivanov és Toporov, akik a szlávok mitológiáját rekonstruálták.

– *Ők a szerzői, illetve szerkesztői annak a kétkötetes, magyarul is olvasható Mitológiai enciklopédiának, amelynek egyedüli külföldiként munkatársa voltál?*

– Igen, mi több, a fordítása csak nálunk, Magyarországon jelent meg. A dolog lényege tehát az, hogy lehet ilyen rekonstrukciókat készíteni, majd ezeket összevetni, azután kiderül: valóban van-e hasonlóság a népek mitológiái, vallásai között.

– *Amennyiben van hasonlóság, annyiban ez pszichológiai hasonlóság, tehát az emberi természet azonosságából ered, vagy inkább átvétel, eszmék, istenek, motívumok vándorlása térben és időben?*

– Kétféle lehetőség adódik egy mitológiai rendszer felépülését tekintve. Az egyik modell a család formájára épül fel, tehát adott egy férj, egy feleség, egy gyerek, másutt egy király, királyné, gyerekek meg egy ellenség. Ez a felépítés az adott népnek a társadalmát reprodukálja. Felfedezték, hogy az indoeurópai népeknél a nyelv, a németeknél például a *der, die, das* modellálta az adott társadalmat, a társadalom szerkezete pedig megjelent a mitológiában. Rövidre fogva: ezek a dolgok a belső szerkezetet rajzolják ki, szóval reméljük, ezt meg tudjuk fogni. A magyar mitológia alapján komoly feladat megcsinálni ezt a rekonstrukciót, ráadásul nálunk még bejönnek különféle huncutságok. Az emlegetett táltos például a népmesében ló, a néphitben azonban bika. A néphitben bika alakban küzdenek a tudós pásztorok, akik átváltak különböző színű bikákká. Erről kimutatta Diószegi, hogy az altaji sámánmondákban szerepel ez a motívum, a bikák a sámánoknak az állat alakú segítő szellemei. Mikor ezeket a dolgokat az ember láncszerűen összefűzi, akkor azt mondja, de érdekes, a magyar táltostörténetek legjobb párhuzamai nem a finnugoroknál találhatóak, hanem az altaji török népeknél. Ha valaki ráadásul megtalálja a Távol-Keleten, Koreában, a mandzsuknál vagy az ulcsáknál a róza- és ibolyamotívumot, akkor még távolabbra lehet menni. Nem véletlen, hogy Baráthosi Balogh Benedek végigjárta az összes szóba jöhető helyet.

[*Nemzet és hagyomány*]

– *Mára nem tekinti a tudomány Baráthosi Baloghot sarlatánnak?*

– Őt elég hosszú időre eltüntették a tudományból, mert Baráthosi *Turáni könyvei* címen jelentek meg munkái. Abban az időben azonban a turáni gondolat nemzetek feletti, hogy ne mondjam, internacionalista gondolat volt. A rokonságkeresés jegyében kitarata a kapukat, tulajdonképpen a kultúrák közötti dialógus megvalósulását szolgálta.

– *Vele kapcsolatban nem érvényes a nacionalizmus vádjá.*

– Abszolút nonszensz, hiszen mindenütt találunk hasonlóságot, azonosságokat, ami arra vezethető vissza, miként már mondtam, hogy régen a nép körében nem volt probléma a többnyelvűség, nem volt gond az etnicitás, amely a XIX. század vége felé jelenik meg. Miféleképpen a pánszlávizmussal jön elő, mikor meg kellett alapítani a szerb államot és a román államot, majd a szlovákok! Ismerjük a történetet!

Visszakanyarodva a Boldogasszonyhoz és Máriához, én óvatosabban fogalmaznék. A magyar ráolvasásokban a Nap az istenanya megszemélyesítője, tehát a női princípiumhoz tartozik, erre utal a napba-öltözött-asszony elnevezés is. A moldvai csángók és a kunok körében találtak napköszöntő imákat. Ezek a folklór archaikus rétegéhez tartoznak, valószínűleg a Naphoz fűződő népi vallásosság, a hajdani naptisztelet emlékét őrzik. A gyimesi csángóknál ismert Babba Mária viszont egy korábbi pogány női istenség és a keresztény Mária-kultusz szinkretizmusából keletkezhetett. Az észak-eurázsiai népek mitológiájában a főistenhez – a nálunk többféleképpen megnevezett Úristenhez, Jőistenhez, Öregistenhez, Atyaistenhez – nők is tartoztak. A magyarok istenének nincs felesége, de fennmaradt a Boldogasszony vagy Boldoganya elnevezés, ami feltehetően szintén honfoglalás előtti pogány, illetve későbbi keresztény képzetek szinkretizmusából született. A Boldogasszony talán a szülést segítő, életadó istenasszony volt. Összefüggésbe hozható egyfelől az obi-ugorok Kaltes asszonyával, másfelől a keresztény Máriával, akinek állandó jelzője volt a boldog, a boldogságos. Az istennő nevében az asszony szó – ami oszét eredetű – azt jelzi, hogy valakinek a felesége, másként asszonya lehetett, tehát lennie kellett férjének, aki ki lett volna más, mint a főisten.

– *Térjünk vissza az Isten szóhoz, illetve Isen-mamához. Mióta gyanakszol Isen-mamára, a sámánok őseire?*

– Jó ideje, mióta burjátoknál és jakutoknál megtaláltam az első sámán születéséről szóló mítoszt. A következőről van szó: az első sámán egy asszonytól születik, akit megtermékenyített egy sas. Több népnél a sas és a sámán neve etimológiailag összefügg, gyakran azonos. A sástól való születésről hallva az embernek azonnal beugrik az Emese álma motívum, ami annyira fontos volt, hogy a latin nyelvű krónikáinkba is bekerült. Ezért maradt fenn. Nem kell ezeket a forrásokat elparentálni, vagy azt mondani, a régi krónikásaink hazudoztak. Nyilván lehetett királyi megrendelés, ugyanakkor a szerzők, a másolók csak beleraktak egy-egy olyan dolgot, amely akkor valószínűleg a köztudat részét képezte.

– *Teszem azt, mint Anonymus az áldomást, a magnum aldamas fecerunt-ot?*

– Igen, olyannyira, hogy az *áldomás* szót nem is tudta latinul. Ott az *áld* szavunk olvasható, amiben benne van annak negatív párja, az *átok*, a d-t váltakozással. Nagyon fontos a magyar nyelvnek ez a csodálatos tulajdonsága. Visszatérve Emesére, meglepve tapasztaltam, hogy – miként mondták nekem – Isen-mama volt a sámánoknak az ősanja. Isen... hát, ez nagyon közel van az Istenhez, de az ember nem ragadtatja el magát! Mégis, amikor megmutatták a kis szobrot, és én rákérdeztem, hogy mi ez? Azt

mondta az én mandzsu sámánkutató barátom: ez Isen-mama, hát akkor elgondolkodtam, mert egy sasfejű asszony volt, aki szoptatja a gyermekét! Erre a látványra megdöbben az ember. A motívum ott volt – még ha torzulva is –: a sas, az asszony, a gyermek. Hát kérem szépen, erre mondom én azt, hogy egy ponton túl ezek a dolgok nem véletlenek. Persze kijelentheti valaki: ez a tényektől elrugaszkodott gondolkodás, noha éppen az a lényeg, hogy nagyon sok kultúrát kell megvizsgálni, mert nem tudhatjuk, hol, mi maradt meg. Ki tudja, mi jön elő a régészeti anyagból, amint előjött egy tarsolylemez, aminek a közepén, pogány motívumok között ott a kereszt.

– *A bezézi tarsolylemezre gondolsz, ahol az életfából kinő a kereszt, amelyet két szimurg fog közre?*

– Igen. Ezt a tarsolylemezt szintén megrendelték annak idején, hogy így és így nézzen ki. A szimurg meg a többi furcsa szárnyas lény pedig mikor kap szerepet a mesékben? Nos, akkor, amikor felhossa a főhőst az alvilágból. Az úgynevezett Fehérlófia mesetípusban találunk ilyen a motívumot, miután lent hagyják a testvérei a főhőst az alvilágban, majd a sas felhossa onnan. A közelmúltban adtuk ki önálló kötetben a Fehérlófia mesetípus távol-keleti párhuzamait, amely nagyon érdekes, mégpedig azért, mert megmutatja, hol, milyen népek körében találjuk meg az említett motívumot. Nos, a török népeknél van meg egészen Kínáig bezárólag, ahol szintén az ott élő török népek között lelünk rá.

MÍTOSZAINK BÖLCSŐJE

– *Ha lehet arra a kérdésre válaszolni, hogy mitológiailag honnan jöttünk, akkor mit válaszolnál rá?*

– Erre azt felelném, Belső-Ázsiából jöttünk mitológiailag. Éppen a napokban olvastam, hogy az íjészítő népek körében kell elhelyeznünk magunkat. Talán az sem véletlen, hogy a hátrafelé nyilazás, a lovas íjászat nálunk egyszer csak újjáéledt. Van egy ember, aki ráteszi az életét, akiben újjászületik mindez.

– *Kassai Lajosra célszol?*

– Igen, Kassai Lajosra gondolok. Szóval nem véletlen, ha időről időre újraéled valami a közösségen belül. Ha megmarad például néhány ember egy törzsből, és azok csodálatos költeményeket őriznek meg, akkor a nyelv idővel újjá tud születni. Ezért nehéz a dolga a diktátoroknak. Ha mindössze egy embert nem irtanak ki, újraéledhet a közösség. Ez történt, teszem azt, az észak-amerikai indiánoknál, ahol volt olyan törzs, amelyből egy kisgyermek maradt összesen. Mostanra azonban visszafoglalták a saját területüket, a későbbi leszármazottakkal együtt. Nagy kaszinójuk van ott, ahonnan jön a pénz, amelyből csodálatos kutatóközpontot, könyvtárat tartanak fenn. A belső-ázsiai sámánokhoz, Szibériába a kilencvenes évektől lehetett szabadon menni. Jött az olvadás, és Szovjetunióban azonnal előjöttek, megjelentek a sámánok. A nagydoktori disszertációmnak éppen *A sámánság újjászületése* a címe, mert a sámánságot, illetve a népművészetet használták fel az etnikai újjászületéshez.

– *A kilencvenes évek előtt nem lehetett sámánkutatót végezni, nem lehetett, mármint önként, Szibériába menni?*

– Az orosz kollégák időről időre részt vehettek ugyan expedíciókban, ámde ideológiailag elfogadhatatlan volt, hogy a sámánokról beszéljenek.

[*Nemzet és hagyomány*]

– *Mi volt a gond a sámánokkal, hiszen tételes ideológiát nem képviseltek. Politikailag nem volt korrekt a sámánokról szót ejteni?*

– Így van, nem minősült politikailag korrektnek. A régi világtkép képviselői voltak a sámánok, tehát az ősi, közösségi identitást őrizték. Emlékszünk, tartottak a Szovjetunióban hatalmas népi fesztiválokat a nagy állami ünnepeken, amikor a néptáncsoportoktól a kórusokig minden nemzetiség elküldte a fiai, lányait a nagy moszkvai seregszemlére. Hozták a népi kultúrájukat az összes köztársaságból, népművészetüket, hősénekeiket, dalaikat, táncukat, amelyeket alkalmanként átírt Mojszejev. Mindenesetre ezeken a fesztiválokon megjelent a folklór. Az északi népek nem tudtak mást küldeni, mint egy sámánt, pontosabban sámánleszármazottat. Így nyert fokozatosan, lépésről lépésre létjogosultságot a sámánság. Azután, amint lehetett, elkezdtünk erőteljesebben kutatni orosz barátaink segítségével. Felkerestük, filmeztük őket, így a dolgok egymást erősítették. Kínában mindez még modellszerűbb volt: ők kivittek engem a sámánhoz, én kihasználtam őket, de ők is kihasználtak engem. Publikáltam az eredményeimet, ők erősödtek ettől.

– *Mielőtt tovább mennél, szeretném megkérdezni – mivel tudom, számos sámánnal közvetlen kapcsolatba kerültél –, megérintett-e valami egy-egy ilyen ember közelségében, vagy csupán a szakmai érdeklődés izgalma volt jelen a találkozásokkor?*

– A következőt tudom mondani, éppen az *áldomás* kapcsán említett daur sámánasszonyról: mikor találkozol vele, azonnal érzed, hogy erős egyéniség. De még az első sámánkönyvem – *Sámánok, lelkek, jelképek* – címlapján lévő öreg is rendkívüli benyomást tett rám, noha nem tudtunk egymással közvetlenül beszélni. Az én angolomat kínaira, a kínait a helyi nyelvre fordították, tehát igazából, bensőségesen nem beszélhettünk, csak néztük egymást, mosolyogtunk, ám éreztük, ez egy fontos találkozás.

– *Valami különös érzelmi áramlás volt köztetek?*

– Igen. Megemlíthetem még az egyik koreai sámánasszonyt, aki azzal fordult hozzám: jöjtek, tanuljam meg tőle a megtanulhatókat. A tuvai sámán hasonlóképpen azt mondta oroszul – ott volt közös nyelvünk –: te a fiam vagy, tanulj meg tőlem mindent. Persze az ember szívesen megtanulna mindent, de hát már túl öregnek érzem magam ahhoz, hogy megtanuljak több új nyelvet. Szerencsére azonban itt vannak a fiatalok. Somfai Kara Dávid például tizenegynéhány nyelven beszél, ő közvetlenül tud majd a sámánokkal értekezni. Magam viszont alkalmanként a helyi nyelv ismeretének hiányában éppen azért készítettem filmeket, mert a gesztusokra és mozgásra figyeltem. Annyi információt kap az ember egy-egy találkozás alkalmával, hogy a fele is sok ahhoz, hogy feldolgozza.

– *Nem állom meg, hogy meg ne kérdezzem: ha újraszülehetnél, mi szeretnél lenni? Sámán vagy sámánkutató?*

– Jó helyen vagyok én itt, ahol vagyok. A kívülálló szemével meg a kultúrák összehasonlításával, mindazzal, amit megtanultam az évtizedek során, sok mindent észreveszek olyat, amit sem az, aki benne él, vagy netán a helyi kutató sem fedezett fel. Amikor a tizedik-tizenkettedik sámánnal, sámánkultúrával találkozol, akkor már tudsz arra figyelni, hogy milyen a dobolás, a dobolási stílus, a mozgás, miféle jelképek vannak a háttérben, milyenek a sámánkorona részei.

– *Kaptál valamit ezektől az emberektől a szakmai tapasztalaton túl?*

– Az emberi találkozás az, ami feltölt bennünket. Ezek a sámánok hiteles, noha többnyire nagyon egyszerű emberek voltak. Talán megerősíthettem őket a hitükben,

hogyan lám, jött egy kutató messze földről, aki kíváncsi rájuk. Ennyit tudtam visszaadni nekik cserébe a kapottakért, tudományos érdeklődésemmel megerősítettem az ő identitásukat. Ők pedig engem szintén megerősítettek abban, hogy érdemes a sámánhagyományokkal foglalkozni.

HŐSŐK ÉS ÁRNYAK LELKEI

– *Az ősmagyarok lélekfelfogásáról szeretnék még kérdezni. Eleink orvosai, javas emberei vagy táltosai, úgy tűnik, kétféle sebészi beavatkozást végeztek a koponyán. Valódi törések, sebek gyógyítását, valamint – úgynevezett – jelképes koponyatrepanációkat, amikor alkalmanként az elköborolt árnyéklelket, az isz-t akarták visszacsalogatni a balandóba. Ha jól emlékszem, a kettős lélekhiedelemről már a finn Paasonen írt nagyjából száz éve, talán tőle vette át Dienes István a teóriát, amit tovább fejlesztett, miszerint egy árnyéklelekben (vagy szabadlélekben), valamint egy testlélekben hittek az ősmagyarok.*

– Paasonen valószínűleg nem magyar adatra hivatkozott, hiszen több finnugor nép-nél megtaláljuk ezt az elképzelést. Én szintén megtaláltam, majd hozzátettem – ezt egyszer meg kellene írnom –, hogy a Halotti beszédben az isa por és homu vogymuk (*ysa pur es chomuv uogmuc*) akkor válik értelmessé, mármint a mondat, ha az isa az isz, illetve az is, másként az íz, azaz az árnyéklelek, tehát az isa az árnyéklelket jelenti. Vagyis a szövegben így jelenik meg: árnyéklelek és por vagyunk, Isz és por vagyunk! Vannak ezzel kapcsolatban komoly nyelvi nehézségek, de valahogy talán még sort tudok keríteni rá, hogy ezt a témát megírjam. Más szintén felfedezte rajtam kívül ezt a lehetőséget, mármint hogy ettől válik értelmessé a dolog, ha azt mondjuk: lélek és por vagyunk.

Mindenképpen meg kell írni, mivel nem ment át a köztudatba, de ugyanúgy meg kellene írnom az új magyar mitológiát, mert a magyar őstörténet-kutatásban jelentős fordulat várható. Már két évtizede készül az *Uráli Mitológiai Enciklopédia*, amelynek – folyamatos – megjelenése ugyancsak jelentős változásokat hoz majd. Ebben a sorozatban már megjelentek a komi, a hanti, a manszi és a szelkup népek mitológiái, és készülnek a finn, a magyar, az észti és egyéb mitológiák. Ennek a sorozatnak az lesz – véleményem szerint – a tanulsága, ami már most is látszik, hogyha egymás mellé tesszük a köteteket, illetve a mitológiai struktúrákat, a főistenek egymáshoz való viszonyát, az alrendszereket és a többi részletet, akkor ki fog derülni: a magyar mitológia teljesen kilóg a rendszerből, amint a magyar Isten szó is kilóg a finn-ugor nyelvekből. Az ellenben biztos, amit eleve gyanítottam: nyelv ide, nyelv oda a mitológiai rendszer egészen más.

Az természetesen ismét új kérdés – a baltiakra, finnekre, volgaiakra gondolok –, hogy bizonyos etimológiai összefüggések vannak, hangváltozatokat találunk az istenek, a főisten között. Akár összefügg, akár nem, az obi-ugor mitológiai rendszer vagy mitológiai gondolkodás az nagyon erős déli, tehát iráni és török népekre jellemző sajátosságokat mutat. A hősepika nyelvi megformázása, rendszere is bizonyos átvételekre utal.

– *Ha megenged, itt közbeszúrom, miután a köztudatban némi zavar érzékelhető ebben a kérdésben – mivel sokan azt hiszik, az obi-ugorok az őseink voltak –, hogy a hantik és manysik, azaz osztjákok és vogulok csupán távoli nyelvrokonaink, ám véletlenül sem az őseink.*

– Igen, így van, ez alapvető dolog. Én azt látom, hogy mi, magyarok, a sztyeppe középső részéhez, a vonulások, a népvándorlások útjához tartoztunk, bár időnként leszádkadt tőlünk talán egy-egy csoport, majd felmentek például északra, keveredtek az ottani

[*Nemzet és hagyomány*]

népekkel. De nem véletlen – és ezt mindig hangsúlyozom –, hogy népek emlékezetét, hosszú ideig, sőt, a mai napig negligálják, semmibe veszik tudósok, mondván, ők az igazi, a felkent „emlékezetei” a népeknek, holott még az írott forrásokat is meg lehet hamisítani. Ellenben ezres, tízezres, százezres nagyságrendű embertömegnek az összerakott emlékezetfoszlányait és mitikus emlékezetét kevésbé lehet manipulálni, illetve akkor lehet, ha kiirtjuk őket. Erre rájöttek a valódi és szellemi diktátorok egyaránt.

Az a meggyőződésem, amit a folklórmotívumok vándorlásának a kutatása mind jobban megvilágít, hogy nagyon távoli területeken, nagyon messzi időhatárokat képes átívelni a népek emlékezete. Nem véletlen, hogy most, mikor számítógép segítségével – ötvenezer komputerbe táplált adatot felhasználva – megnézték egyes mítoszmotívumok terjedését, kiderült: Belső-Ázsiából nemcsak Észak-Amerikáig, hanem Közép- és Dél-Amerikáig tudtak követni bizonyos motívumokat. A térben távolodva mind kevesebb elemet persze, ám ez nem változtat a lényegen.

– *Mondanál ilyen, vagy ehhez hasonló, térben-időben távoli motívumot a magyar hagyományból?*

– A *Toldiról* – Arany János *Toldijáról* – egy tanulmányban bebizonyítottam, hogy mitikus hátterű. A költeményben szereplő bikafékezés motívumát megtaláltam Kínában, a mandzsuk között mint népi játékot. A mandzsuknál néhány évtizede a fiatalok még azt választották vezérnek maguk fölé, aki puszta kézzel megküzdött a bikával, azaz legyőzte a bikát. Őt nevezték *baturnak*. Ez a motívum, a bikával való küzdés például nálunk is megtalálható, mégpedig a táltostörténetek mellett Arany gyönyörű eposzában, távoli visszhangjaként a keleti mítosznak. Érzésem szerint az sem véletlen, hogy az Álmos és álm, Emese, turul, táltos szavaink nyelvileg és etimológiailag egy bokorba tartoznak, egyben pedig körülhatárolnak egy mítoszkört.

Nagyon érdekesek azok a templomi freskók, melyeken Szent László küzd a kun vitézzel. A történet narratív részei igen régiak, feltehetően Szibériából hozott, kereszténység előtti motívumok, amely azután bekerülhettek a magyar lovagi kultúrába. Különlegességük, hogy falfestményként a keleti, pogány elemeket összeegyeztethetőnek érezték a keresztény világgéppel. Biztosan állíthatjuk, ezek eredetileg olyan motívumaink, amelyek kétséget kizáróan honfoglalás előttiék.

HIT, MÍTOSZ, ÖNazonosság

– *Meglehetősen ellenszenvvel figyelem az új – az egyszerűség kedvéért most így nevezném – média-mitológiát avatárjaival, úrlényeivel, különféle, valóban mitikus méretűvé növő anakondáival, King Kong-szerű majmaival, cápáival, jellegtelen vagy rosszabb esetben jellegzetesen agresszív rajzfilmfiguráival. Ez a hollywoodi bulvármitológia ömlik rá egy-egy nemzedékre, abehelyett, hogy valódi értékeket kapnának. Rögtön mondom példád utóbbira, nálunk Csukás István alkotott zseniális figurákat, talán elég, ha Süsiüt, a sárkányt említem, de még inkább hivathozhatom Jankovics Marcellra, aki újjáteremtette, életre keltette a magyar mesevilágot, krónikáink, mítoszaink, mondáink hőseit. Ezzel szemben a tömegkultúrát szakmányba előállító nímándok megtalálták a médiabölcsek követét, ami persze fordítva működik, mint az alkimistáké, mert a mítoszok aranyából értéktelen köveket állít elő.*

– A mitológia a kultúrának olyan alrendszere, ami a hittel, az elképzelések és a vágyak világával van kapcsolatban. Nincs ember mitológia, hitvilág nélkül. A magyar

nyelvben az eleve érdekes, hogy a hit, az a hívésnek, a „hűvésnek”, a hűsítésnek rokona. Szóval enyhén ad az ember számára, ha olyan dologra tud gondolni, ami kicsit a „másik” valósághoz, kicsit a valóság feletti szférához tartozik. Olyan ez, akár a művészet, amelyre azért van szükség, mert megemeli a lelket.

– *Elképzelhető, hogy a napjainkban a mitológia – legyen valódi vagy álmitológia – népszerűségét éppen az okozza, hogy sem a tudomány, sem a posztmodern irodalom nem tudja megválaszolni a lét végső, ha úgy tetszik, transzcendens vagy metafizikai kérdéseit?*

– Erről van szó, de hozzáteszem, nem is kell mindenre végső választ adni, bár racionális korunk ezt igényelné. Az emberek többsége ugyanis, azt mondhatnám, sokkal jobban elvan az érzelmek szintjén. Az önazonosság megerősítéséhez nem végső igazságokra van szükség, hanem valamiben való hitre. Arra a meggyőződésre, hogy én azért vagyok magyar, mert a Jóisten így gondolta. Azt mondom, ugye, adjon Isten! Nem azt mondom, szép napot, nem ezt kell mondani, hanem azt: adjon Isten jó napot! Vagy egyszerűen csak: adjon Isten! Vagy amikor az egészségünkre köszöntünk egy pohár bort, akkor az ember egészségére, teljes-létére koccintunk. Hiszen mikor betegek vagyunk, akkor valamelyik részünk hiányzik, nem működik rendesen, nem vagyunk *egészségesek*. Kevés nép van, ahol az egészséget, a teljes-létet ugyanazzal a szóval fejezik ki, mint az egész. Ezekben a dolgokban, a nyelvben, a valódi kultúrában, a hagyományban kell megkapaszkodni, mert ezek azok, amelyek identitásképzők.

Ezért kell büszkének lennünk magyarságunkra, mert amikor azt mondjuk: én magyar vagyok, ez azt is jelenti, hogy okosan tudok megmagyarázni dolgokat. Ez sincs így minden népnél!

– *A magad szakterületén keresztül miként látod, a magyarság magára talál-e végre, kezd-e kialakulni az egészséges magyar identitás?*

– Szerintem kezd, különösen a fiatalok, a kutatók között is, úgy látom, vannak elkötelezettek.

– *Végezetül arra kérlek, mondd el, miféle felirat olvasható Kínában egy sámánmúzeum falán, illetve azt, miként került oda az mondat. Azt hiszem, ennek a mondatnak minden nép kollektív tudatába be kell vésődnie, ha meg akarja őrizni önmagát.*

– Kínában a mandzsuk készítettek egy múzeumot a saját sámánjaik számára. Egy domboldalon, elég sok lépcsőn kell felmenni oda. A lépcsősor két oldalán saját panteonjuk alakjai sorakoznak. Nekik vannak írásos emlékeik, kínai források, szóval jól ismerik a múltjukat. Nos, ottjártamkor, azt kérték tőlem a barátaim, írjak valamit egy darab papírra, amit eltesznek ebbe a múzeumba. A megtiszteltetésnek eleget téve, a következőket írtam le (angolul): Tartsátok meg a hagyományaitokat! Mikor legközelebb mentem, meglepetés ért. A sámánmúzeum bejáratánál – akár a kínai házaknál – nem lehet azonnal bemenni, hanem előbb nekiütözközöl egy falnak. Itt találtam az általam leírt szöveget márványba vésve, angolul és kínai nyelven. Ezt mondhatom a magyarságnak is: őrizzétek hagyományaitokat!

MÓRO CZ ZSOLT

HOPPAL MIHÁLY (1942) az MTA Néprajzi Kutatóintézet és az Európai Folklor Intézet igazgatója. Utóbbi kötete: *Sámánok világa* (2010).

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.